

**MOLIYAVIY MUSTAQILLIK VAKOLATLARINING STRATEGIK RIVOJLANISH
NATIJADORLIGIGA TA'SIRINI BAHOLASHNING KONSEPTUAL-METODOLOGIK
MODELI**

**КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ОЦЕНКИ ВЛИЯНИЯ
ПОЛНОМОЧИЙ ФИНАНСОВОЙ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ НА
РЕЗУЛЬТАТИВНОСТЬ СТРАТЕГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ**

**A CONCEPTUAL AND METHODOLOGICAL MODEL FOR ASSESSING THE
IMPACT OF FINANCIAL AUTONOMY POWERS ON STRATEGIC DEVELOPMENT
PERFORMANCE**

Solijonov Jasurbek Valeriy o'g'li

Farg'ona davlat universiteti magistratura bo'limi xodimi, Pedagogika fanlari

bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Orcid ID: 0009-0007-3342-7851

Annotatsiya: *Maqolada davlat OTMlarida moliyaviy mustaqillikning strategik rivojlanishga ta'sirini baholash uchun FIA–SDPI modeli taklif etiladi. Model AHP, normalizatsiya, panel regressiya hamda mediator-moderator tahliliga tayangan holda “vakolat – institutsional qobiliyat – strategik resurs allokatsiyasi – natijadorlik” bog'liqligini empirik tekshirishga yo'naltirilgan.*

Аннотация: *В статье предложена модель FIA–SDPI для оценки влияния финансовой самостоятельности государственных вузов на стратегическое развитие. Модель предусматривает АHP, нормализацию, панельную регрессию и медиаторно-модераторный анализ цепочки «полномочия – институциональная способность – стратегическая аллокация ресурсов – результативность».*

Annotation: *The article proposes an FIA–SDPI model for assessing the impact of financial autonomy on strategic development in public universities. The framework uses AHP, normalization, panel regression, mediation and moderation analysis to test the chain “authority – institutional capability – strategic resource allocation – performance”.*

Kalit so'zlar: *moliyaviy mustaqillik, strategik rivojlanish, FIA, SDPI, kompozit indeks, AHP, panel regressiya, mediator, moderator, davlat oliy ta'lim tashkiloti.*

Ключевые слова: *финансовая самостоятельность, стратегическое развитие, FIA, SDPI, композитный индекс, АHP, панельная регрессия, медиатор, модератор, государственная организация высшего образования.*

Keywords: *financial autonomy, strategic development, FIA, SDPI, composite index, AHP, panel regression, mediation, moderation, public higher education institution.*

KIRISH

Oliy ta'limda moliyaviy mustaqillik universitetning strategik resurslarni boshqarish imkoniyatini kengaytiradi, biroq vakolatning o'zi natijani kafolatlamaydi. Samaradorlik resurslarni ta'lim sifati, ilmiy salohiyat, raqamlashtirish va moliyaviy barqarorlikka maqsadli yo'naltira olish qobiliyatiga bog'liq. Shu bois moliyaviy mustaqillikni ko'p o'lchovli institutsional qobiliyat sifatida baholash zarur.

PQ-61-son qaror davlat OTMlariga moliyaviy boshqaruv bo'yicha keng vakolatlar berdi [1], PQ-60-son qaror esa akademik va tashkiliy-boshqaruv mustaqilligini kuchaytirdi [2]. 2026-yilgi PF-58-son Farmon natijadorlik va differensial moliyalashtirishning ahamiyatini oshirdi [3]. FADCI yondashuvi moliyaviy avtonomiyani bir nechta institutsional qobiliyat orqali integral baholaydi [4], ammo moliyaviy mustaqillikni mustaqil omil, strategik rivojlanish natijadorligini alohida natija sifatida ajratish sababiy ta'sirni aniqroq tekshirish imkonini beradi. Maqolaning maqsadi FIA va SDPI indekslariga tayangan konseptual-metodologik modelni ishlab chiqishdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Universitet avtonomiyasiga oid xalqaro tadqiqotlarda moliyaviy avtonomiya davlat mablag'larini boshqarish, qoldiq mablag'lardan foydalanish, kontrakt to'lovlarini belgilash, qarz va mulk masalalari bo'yicha qaror qabul qilish vakolatlari orqali baholanadi. European University Associationning University Autonomy Scorecard metodologiyasi tashkiliy, moliyaviy, kadrlar va akademik avtonomiyani qiyosiy o'lchash imkonini beradi [5]. Ushbu yondashuv regulativ avtonomiyani chuqur aks ettiradi, biroq OTM ichidagi boshqaruv qobiliyati va strategik natijani alohida natija indeksi sifatida bog'lamaydi.

Chynybaev, Tashtobaeva va Bekboevaning Markaziy Osiyo oliy ta'lim tizimlari bo'yicha tadqiqoti moliyaviy avtonomiya infratuzilma, kadrlar, ilmiy grantlar, innovatsiyalar va xususiy sektor bilan hamkorlik uchun qo'shimcha imkoniyat yaratishini, shu bilan birga tijoratlashuv, tenglik va moliyaviy boshqaruv sifati bilan bog'liq risklarni ham kuchaytirishi mumkinligini ko'rsatadi [6]. Bu natija moliyaviy vakolatning samarasi strategik rejalashtirish va boshqaruv sifati orqali shakllanishini nazariy jihatdan asoslaydi.

Al Gharsi, Belhaj va Nirmala Hindiston davlat universitetlari rahbarlari ma'lumotlari asosida akademik avtonomiya strategiya ishlab chiqish qobiliyati hamda universitetning ta'lim va tadqiqot natijalariga ijobiy ta'sir ko'rsatishini PLS-SEM orqali aniqlagan [7]. Mazkur natija "avtonomiya – strategik qobiliyat – natijadorlik" zanjirini empirik qo'llab-quvvatlaydi va moliyaviy mustaqillik uchun ham boshqaruv qobiliyatini oraliq mexanizm sifatida kiritishga asos beradi.

Performance-based funding bo'yicha Matveevaning 90 ta ilmiy ishni qamrab olgan meta-narrativ sharhi natijadorlikka asoslangan moliyalashtirishning samarasi bir xil emasligini, u indikatorlar dizayni, institutsional muhit va tashkilot ichidagi boshqaruv mexanizmlariga bog'liqligini ko'rsatadi [8.21–44]. Bu xulosa moliyaviy mustaqillik

ta'sirini faqat siyosiy yoki normativ darajada emas, OTM ichidagi resurs allokatatsiyasi va natijadorlik tizimi bilan birgalikda baholash zarurligini tasdiqlaydi.

Moliyaviy avtonomiyaning strategik natijaga aylanishini tushuntirishda Resource-Based View va Resource Dependence Theory muhim nazariy asos yaratadi. Barney qimmatli, noyob va qiyin takrorlanadigan resurslarni barqaror ustunlik manbai sifatida izohlaydi [9.99–120]; universitet uchun bunday resurslar ilmiy maktablar, malakali kadrlar, laboratoriyalar, intellektual mulk va hamkorlik tarmoqlaridir. Pfeffer va Salancik esa tashqi resurslarga qaramlik tashkilotning strategik xatti-harakatlarini cheklashini asoslaydi [10]. Shunday qilib, moliyaviy mustaqillik ichki strategik resurslarga investitsiya qilish va tashqi daromad manbalarini diversifikatsiya qilish orqali natijadorlikka ta'sir qilishi mumkin.

Kompozit indekslni shakllantirishda OECD va Yevropa Komissiyasining metodologiyasi nazariy modelni aniqlash, indikatorlarni tanlash, yo'qolgan ma'lumotlarni qayta ishlash, normalizatsiya, vaznlash, agregatsiya va sezgirlik tahlilini izchil amalga oshirishni tavsiya etadi [11]. FIA va SDPI konstruktsiyasi shu mantiqqa tayangan holda ishlab chiqildi. Vaznlarni aniqlashda Saatyning Analytic Hierarchy Process usuli ekspertlarning juft taqqoslashlari orqali ustuvorliklarni belgilash va consistency ratio orqali mantiqiy izchillikni tekshirish imkonini beradi [12].

Tadqiqot konseptual-metodologik xarakterga ega. Tizimli, institutsional va qiyosiy tahlil, kontent tahlil, kompozit indeks metodologiyasi va ekonometrik modellashtirishning nazariy sintezi qo'llanildi. Empirik bosqichda 10–20 ta moliyaviy mustaqil davlat OTMning 5–7 yillik panel ma'lumotlarini shakllantirish, moliyaviy va faoliyat hisobotlari, davlat statistikasi, ilmiy-xalqaro faoliyat ma'lumotlari, audit materiallari va ekspert baholaridan foydalanish ko'zda tutiladi. Ushbu maqolada empirik ma'lumotlar o'rniga uydirma natijalar berilmaydi; taklif etilgan model keyingi DSc tadqiqotida real ma'lumotlar asosida validatsiya qilinadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tahlil moliyaviy mustaqillik vakolatlarining strategik rivojlanish natijadorligiga ta'siri to'g'ridan-to'g'ri chiziqli jarayon emasligini ko'rsatdi. Vakolatning strategik qiymati OTMning uni amalda qo'llash qobiliyati, resurslarni ustuvor maqsadlarga qayta taqsimlash imkoniyati, boshqaruv ma'lumotlarining sifati va natijalarni monitoring qilish tizimiga bog'liq. Shu sababli modelda moliyaviy mustaqillik input, institutsional qobiliyatlar oraliq mexanizm, strategik rivojlanish natijadorligi esa outcome sifatida ajratildi.

Taklif etilgan sababiy mantiq quyidagicha ifodalanadi: moliyaviy vakolatlar universitetga strategik resurslar ustidan kengroq qaror qabul qilish imkonini beradi; ushbu imkoniyat daromadlar diversifikatsiyasi, boshqaruv salohiyati, raqamli monitoring va risk-menejment bilan uyg'unlashganda resurslarning ta'lim, ilm-fan, inson kapitali va infratuzilmaga maqsadli allokatatsiyasini kuchaytiradi; natijada strategik rivojlanish ko'rsatkichlari yaxshilanishi kutiladi.

Moliyaviy mustaqillik vakolatlari (FIA) → institutsional qobiliyatlar (GOV, DIV, DIG) → strategik resurs allokatatsiyasi → strategik rivojlanish natijadorligi (SDPI)

Model formal, amaliy va natijaviy avtonomiya darajalarini farqlaydi. Formal avtonomiya qonunchilikda berilgan vakolatlar majmui; amaliy avtonomiya ushbu vakolatlardan real foydalanish qobiliyati; natijaviy avtonomiya esa vakolatni o'lchanadigan strategik natijaga aylantirish darajasidir. Institutsional qobiliyatlar sust bo'lgan sharoitda formal vakolat yuqori bo'lsa ham, natijaviy avtonomiya past qolishi mumkin.

FIA davlat OTMining moliyaviy mustaqillik vakolatlaridan foydalanish darajasini besh blokda ifodalash uchun taklif etiladi: daromad avtonomiyasi va diversifikatsiya (RA), xarajatlar moslashuvchanligi (EF), ilmiy va innovatsion moliyalashtirish (RF), infratuzilmaviy va raqamli salohiyat (ID), boshqaruv va hisobdorlik (GA). FADCI bilan mazmuniy yaqinlik mavjud bo'lsa-da, FIA strategik rivojlanish natijadorligiga ta'sir qiluvchi mustaqil input-indeks sifatida ajratiladi [13].

$$FIA_i = w_1 RA_i + w_2 EF_i + w_3 RF_i + w_4 ID_i + w_5 GA_i$$

Blok	Namunaviy indikatorlar	Strategik mazmun
RA	Budjetdan tashqari daromad ulushi; konsentratsiya; grant va servis daromadlari	Resurs qaramligini kamaytirish va yangi mablag'larni mobilizatsiya qilish
EF	Strategik dasturlarga qayta taqsimot; rolling budget; bo'linma vakolati	Resurslarni ustuvor maqsadlarga tez yo'naltirish
RF	Ilmiy grantlar; xo'jalik shartnomalari; seed funding; tijoratlashtirish	Ilmiy-innovatsion salohiyatni moliyalashtirish
ID	Kapital investitsiya; raqamli tizimlar; laboratoriya va infratuzilma	Uzoq muddatli institutsional qobiliyat yaratish
GA	Audit; ochiqlik; kuzatuv kengashi; risk-menejment	Vakolatni hisobdor va barqaror boshqaruvga aylantirish

1-jadval. FIA indeksining taklif etilayotgan strukturasi.

Indikatorlar turli o'lchov birliklarida bo'lganligi sababli ijobiy ko'rsatkichlar uchun min-max, salbiy ko'rsatkichlar uchun teskari normalizatsiya qo'llanadi. Outlierlar mavjud bo'lsa winsorization yoki percentile rankdan foydalanish mumkin. Vaznlarni 15–25 nafar soha ekspertining AHP baholari bilan kalibrlash maqsadga muvofiq; consistency ratio 0,10 dan yuqori bo'lsa juft taqqoslashlar qayta ko'rib chiqiladi [14].

SDPI moliyaviy mustaqillikning natijasini faqat moliyaviy ko'rsatkichlar bilan cheklamasdan, ta'lim, ilm-fan, moliyaviy barqarorlik, xalqaro integratsiya, raqamli transformatsiya va ijtimoiy-hududiy missiyani birlashtiruvchi ko'p o'lchovli natija indeksi sifatida taklif etiladi.

$$SDPI_i = a_1EDU_i + a_2RES_i + a_3FIN_i + a_4INT_i + a_5DIG_i + a_6SOC_i$$

Blok	Namunaviy indikatorlar	Natija mazmuni
EDU	Bitiruv; bandlik; akkreditatsiya; talaba qoniqishi	Ta'lim sifati va mehnat bozoriga moslik
RES	Grant; sifatli nashrlar; patent; litsenziya; ilmiy daromad/xodim	Ilmiy va innovatsion natijadorlik
FIN	Operatsion marja; rezerv; likvidlik; diversifikatsiya	Moliyaviy chidamlilik va rivojlanish imkoniyati
INT	Xorijiy talabalar; qo'shma dasturlar; mobillik; xalqaro grant	Xalqaro integratsiya
DIG	ERP/BI qamrovi; raqamli xizmatlar; ma'lumotlar integratsiyasi	Raqamli boshqaruv va xizmat sifati
SOC	Hududiy loyihalar; stipendiya; inklyuzivlik; ish beruvchi hamkorligi	Jamoat va hududiy missiya

2-jadval. SDPI indeksining taklif etilayotgan strukturasi.

SDPI vaznlarini barcha OTMlar uchun mutlaq bir xil belgilash missiyalar farqini e'tibordan chetda qoldirishi mumkin. Shu sababli umumiy indikatorlar saqlangan holda missiyaga sezgir vaznlar qo'llanishi, teng vazn, AHP vazni va alternativ sxemalar bo'yicha sezgirlik tahlili o'tkazilishi lozim.

Modelda boshqaruv qobiliyati (GOV), daromadlar diversifikatsiyasi (DIV) va raqamli boshqaruv salohiyati (DIG) moliyaviy mustaqillikning strategik natijaga o'tishini izohlovchi asosiy oraliq mexanizmlar sifatida ko'riladi. OTM hajmi, profili, hududi, talabalar tarkibi, davlat buyurtmasi ulushi va ilmiy salohiyati esa ta'sir kuchining institutsional sharoitga qarab farqlanishini tushuntiruvchi moderatorlar sifatida tekshirilishi mumkin.

Empirik sinov uchun oltita gipoteza shakllantiriladi: FIA SDPIga ijobiy ta'sir ko'rsatadi; boshqaruv qobiliyati bu bog'liqlikda vositachilik qiladi; diversifikatsiya ta'sirni kuchaytiradi; raqamli yetuklik yuqori OTMlarda FIAning ta'siri kuchliroq

bo'lad; natija OTM profili va hajmiga qarab farqlanadi; formal vakolat bilan real foydalanish darajasi o'rtasidagi tafovut ortgani sari strategik samara pasayadi.

Bazaviy ekonometrik model panel ma'lumotlarga asoslanadi. OTMga xos vaqt bo'yicha o'zgarmaydigan xususiyatlarni nazorat qilish uchun fixed effects, umumiy yillik shoklar uchun time fixed effects qo'llanadi:

$$SDPI_{it} = \beta_0 + \beta_1 FIA_{it} + \beta_2 GOV_{it} + \beta_3 DIV_{it} + \beta_4 DIG_{it} + \beta_5 SIZE_{it} + \beta_6 PROFILE_i + \mu_i + \lambda_t + \varepsilon_{it}$$

Hausman testi fixed yoki random effects modelini tanlashda qo'llanadi; heteroskedastiklik va serial korrelyatsiya mavjud bo'lsa cluster-robust standard errorsdan foydalaniladi. Reverse causality ehtimolini kamaytirish uchun kechiktirilgan FIA, pre-trend, event-study yoki islohot bosqichlari farqlangan holatda Difference-in-Differences tekshiruvlari qo'llanishi mumkin. Boshqaruv qobiliyati latent konstrukt sifatida shakllantirilsa, PLS-SEMDan foydalanish mumkin.

Taklif etilayotgan FIA-SDPI modeli FADCI yondashuvidan sababiy struktura jihatidan farq qiladi. FADCI moliyaviy avtonomiya va rivojlanish qobiliyatini bitta kompozit ko'rsatkichda birlashtiradi, FIA-SDPI modelida esa input va outcome konseptual ravishda ajratiladi. Bu moliyaviy mustaqillikning strategik natijaga ta'sirini regressiya orqali tekshirish, vositachi va moderator mexanizmlarni aniqlash imkonini beradi.

Modelning ishonchliligi indikatorlarning mazmuniy validligi, AHP izchilligi, alternativ normalizatsiya va vaznlash sxemalari, latent konstruktlar ishonchliligi hamda regressiya diagnostikasi orqali tekshirilishi lozim. OTMlar kesimidagi taqqoslash uchun "ilmiy daromad", "kapital xarajat", "budjetdan tashqari daromad" va "raqamli investitsiya" kabi ko'rsatkichlarning yagona data dictionarysi ishlab chiqilishi, nominal moliyaviy qiymatlar inflyatsiyadan tozalanishi, missing data va outlierlar bo'yicha oldindan protokol belgilanishi zarur.

XULOSA

Tadqiqot natijasida moliyaviy mustaqillik vakolatlarining davlat oliy ta'lim tashkilotlari strategik rivojlanish natijadorligiga ta'sirini baholashga mo'ljallangan konseptual-metodologik model taklif etildi. Moliyaviy mustaqillik formal huquqiy status emas, balki daromadlarni shakllantirish, xarajatlarni strategik qayta taqsimlash, ilmiy-innovatsion faoliyatni moliyalashtirish, infratuzilma va raqamli salohiyatga investitsiya qilish hamda hisobdor boshqaruvni ta'minlash qobiliyatlarining integratsiyalashgan tizimi sifatida talqin qilindi.

Moliyaviy mustaqillikni o'lchash uchun besh blokli FIA, strategik rivojlanish natijadorligini baholash uchun olti blokli SDPI indeksi ishlab chiqildi. FIA input, SDPI outcome sifatida ajratildi; boshqaruv qobiliyati, daromadlar diversifikatsiyasi va raqamli boshqaruv oraliq mexanizmlar, OTM hajmi, profili va hududi esa ta'sirning heterogenligini izohlovchi omillar sifatida belgilandi.

Metodologik jihatdan indeksni normalizatsiya qilish, ekspert AHP orqali vaznlash, sezgirlik tahlili, panel fixed effects, mediation/moderation va zarur hollarda

Difference-in-Differences yondashuvlari orqali empirik validatsiya qilish taklif etildi. Keyingi DSc bosqichida modelni real OTMlarning 5–7 yillik panel ma'lumotlari asosida sinash moliyaviy mustaqillikning qaysi komponentlari strategik rivojlanishga eng katta ta'sir ko'rsatishini hamda bu ta'sir qaysi institutsional sharoitlarda kuchayishini aniqlash imkonini beradi.

Shunday qilib, oliy ta'limda moliyaviy mustaqillikning keyingi bosqichi vakolatlarini kengaytirishning o'zi bilan emas, vakolatlar, institutsional qobiliyat va strategik natijadorlik o'rtasidagi bog'liqlikni o'lchash bilan tavsiflanishi lozim. FIA–SDPI modeli universitetlar kesimida strategik diagnostika, differensial institutsional qo'llab-quvvatlash va natijadorlikka asoslangan moliyalashtirish mexanizmlarini ilmiy asoslash uchun metodologik baza bo'lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 24-dekabrdagi PQ-61-son "Davlat oliy ta'lim muassasalariga moliyaviy mustaqillik berish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 24-dekabrdagi PQ-60-son "Davlat oliy ta'lim muassasalarining akademik va tashkiliy-boshqaruv mustaqilligini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 10-apreldagi PF-58-son "Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar tizimini takomillashtirishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni.

4. Abdualimova Z., Kholmuradov R., Hamroyeva S., Yusupova H., Valiyeva N. From financial autonomy to performance-based funding for sustainable development financing of higher education institutions in Uzbekistan // *Frontiers in Education*. 2026. Vol. 11. Article 1920875. DOI: 10.3389/feduc.2026.1920875.

5. Bennetot Pruvot E., Estermann T., Popkhadze N. University Autonomy in Europe IV: The Scorecard 2023. Brussels: European University Association, 2023.

6. Chynybaev M., Tashtobaeva B., Bekboeva R. Exploring the impact of financial autonomy on educational quality in higher education institutions // *Social Sciences & Humanities Open*. 2025. Vol. 12. Article 101935. DOI: 10.1016/j.ssaho.2025.101935.

7. Al Gharsi A.Y., Belhaj F.A., Nirmala R. Academic autonomy as driving change: Investigating its effect on strategy development **MOLIYAVIY MUSTAQILLIK VAKOLATLARINING STRATEGIK RIVOJLANISH NATIJADORLIGIGA TA'SIRINI BAHOLASHNING KONSEPTUAL-METODOLOGIK MODEL** and university performance // *Heliyon*. 2024. Vol. 10, Issue 8. e29536. DOI: 10.1016/j.heliyon.2024.e29536.

8. Matveeva A. Performance-based funding in higher education: a meta-narrative review and renewed research agenda proposal // *Tertiary Education and Management*. 2025. Vol. 31. P. 21–44. DOI: 10.1007/s11233-025-09151-y.

9. Barney J. Firm Resources and Sustained Competitive Advantage // Journal of Management. 1991. Vol. 17, No. 1. P. 99–120. DOI: 10.1177/014920639101700108.
10. Pfeffer J., Salancik G.R. The External Control of Organizations: A Resource Dependence Perspective. New York: Harper & Row, 1978.
11. OECD, European Union, European Commission Joint Research Centre. Handbook on Constructing Composite Indicators: Methodology and User Guide. Paris: OECD Publishing, 2008. DOI: 10.1787/9789264043466-en.
12. Saaty T.L. The Analytic Hierarchy Process: Planning, Priority Setting, Resource Allocation. New York: McGraw-Hill, 1980. 287 p.
13. Abdualimova Z., Kholmuradov R., Hamroyeva S., Yusupova H., Valiyeva N. From financial autonomy to performance-based funding for sustainable development financing of higher education institutions in Uzbekistan // Frontiers in Education. 2026. Vol. 11. Article 1920875. DOI: 10.3389/feduc.2026.1920875.
14. Saaty T.L. The Analytic Hierarchy Process: Planning, Priority Setting, Resource Allocation. New York: McGraw-Hill, 1980. 287 p.